

Snežana Milin Perković¹
Nezavisna istraživačica

UDK
316.776:304.9"2012/2016"
070:2-175]:81'42(497.11)"2012/2016"

APOKALIPTIČNI DISKURSI O EKOLOŠKOJ KRIZI U SAVREMENOJ MEDIJSKOJ KULTURI²

APSTRAKT Ekološke teme veoma su prisutne u savremenim medijima, bilo da je reč o globalnim problemima, poput klimatskih promena, zagađenja i uništenja ekosistema, bilo da je reč o lokalnim pitanjima kvaliteta vazduha, vode i tla, odlaganja otpada ili crpljenja prirodnih resursa. Ekološka katastrofa kao inspiracija za apokaliptični diskurs opstaje u medijskoj kulturi šireći se putem vizija o promenjenom svetu budućnosti, o kolapsu civilizacije pod težinom prenaseljenosti, manjka resursa, uništenja prirode i živog sveta, zagađenja i bolesti, rata i sve većeg društvenog i ekonomskog jaza. Medijski tekstovi koji su predmet ovog istraživanja prikazuju obrise apokaliptičnih scenarija u svakodnevnom govoru o ekološkim problemima, ali takođe pokazuju višesmislenost i mnogoznačnost ovih pitanja, naročito u vezi sa ekonomskim i političkim interesima koji pletu složene diskurse o održivosti razvoja, odnosno sposobnosti sistema da izbegne kolaps i kontroliše rizike na kojima počiva. U tekstu se jasno izdvaja nekoliko tema vezanih za ekologiju i prikazuju njihova različita tumačenja, koja s jedne strane govore u prilog krizi poverenja u institucije (poverenja da su one sposobne da izađu na kraj s ekološkim problemima), a s druge o potencijalu apokaliptičnog diskursa kao političkog i ideološkog pregovaračkog oružja u borbi za moć da se kriza definiše i održava u okvirima sistema.

Ključne reči: ekologija, apokalipsa, diskursi o kraju sveta, analiza medijskog teksta, ekološka katastrofa, klimatske promene, prenaseljenost

UVOD

Tema ovog rada su medijske predstave o kraju sveta koje su u vezi sa aktuelnim ekološkim pitanjima i problemima. Reč je o prilagođenom delu većeg istraživanja čiji predmet su apokaliptični diskursi – predstave i

¹ E-mail: snezana.milin.perkovic@gmail.com

² U tekstu je predstavljen deo istraživanja iz doktorske disertacije „Diskursi o kraju sveta u medijskoj kulturi”, odbranjene 12. februara 2021. godine na Fakultetu političkih nauka u Beogradu.

predviđanja o propasti poznatog sveta koji se artikulišu, prenose i preispituju u savremenoj medijskoj kulturi. Diskursi o ekološkoj katastrofi predstavljaju samo jednu, ali veoma važnu manifestaciju apokaliptičnih strahova u savremenoj kulturi. Najpre ćemo se osvrnuti na pretpostavke i opšte nalaze istraživanja, a zatim prikazati dve medijski dominantne teme iz oblasti ekologije koje su čest motiv savremenih apokaliptičnih predstava – klimatske promene i problem prenaseljenosti i nedostatka resursa.

Nekoliko je pojmova čije značenje treba bar u osnovnim crtama odrediti. Pojam *apokalipse* i *apokaliptičnog* u ovom tekstu se koristi kao sinonim za kraj (poznatog) sveta.³ Apokaliptični diskursi, dakle, obuhvataju i predstave o totalnom uništenju i one koje su bliže postapokaliptičnom svetu nakon katastrofe.

U analizi polazimo od šireg određenja *diskursa* kao načina na koji se o nečemu govori (Ber 2001), odnosno posebnog načina „predstavljanja nekog dela (fizičkog, socijalnog, psihološkog) sveta” (Fairclough 2003, 17). Diskursi, pritom, mogu predstavljati i svetove „drugačije od aktuelnog” (ibid., 124), što im omogućuje da deluju u pravcu oblikovanja potencijalne budućnosti. Diskursi (a naročito oni o kraju), dakle, jesu sredstva ideološkog nadmetanja u uspostavljanju dominantnog značenja stvarnosti ili budućeg sveta. Svet se iznova (re)konstruiše na temeljima promenjenih okolnosti, pa se diskursi menjaju i adaptiraju konkretnim okolnostima i novim saznanjima u međusobnoj borbi za dominaciju u polju tumačenja „stvarnosti”. Onaj ko diskursom (o)vлада, poseduje moć da uspostavi dominantan pogled na određenu temu, problem, događaj. Ali, diskursi nisu samo jezičke manifestacije borbi za moć ili polje u kojem se te borbe odvijaju (Prajs 2011, 120), već predstavljaju i „moć koju treba zadobiti” (Fuko 2007, 9).

Od razumevanja *medijskih diskursa* zavisi kako ćemo razumeti načine na koje određeni sadržaji reprodukuju, ali i stvaraju i šire društvene diskurse savremene kulture (Kelner 2004, 9). U kulturi kojom dominiraju medijske slike i predstave možemo govoriti o postojanju posebnog fenomena – medi-

3 Reč *apokalipsa* znači otkrivanje, objavu (grč. ἀποκαλιπτειν), a vezuje se za ideje o kraju sveta zahvaljujući istoimenom, poslednjem poglavlju biblijskog Novog zaveta (*Otkrivenje svetog Jovana Bogoslova*), u kojem se opisuju događaji koji prethode i ishode iz konačne borbe Dobra i Zla i nastupanju večnog Novog Jerusalima.

jasfere, koja se ne može svesti na medijski sadržaj, niti čak na celokupnu medijsku industriju, već predstavlja jedan složeni koncept koji uključuje „skup posredovanih sistema znanja i društveno organizovanih značenja koji čine datu kulturnu sferu ili vid svesti” (Lewis 2013, ix), a u kojem su mediji samo jedan od (veoma važnih) činilaca.

Apokaliptični diskursi (uključujući one sa ekološkom tematikom) manifestuju se i konstruišu u periodima krize. *Kriza* (grč. κρισις - preokret, obrt, odsutni trenutak, prekretnica, prema Vujaklija 1961: 485) može se definisati kao „vitalno važna i odlučujuća faza” nekog procesa, kada se očekuje značajna, suštinska promena na gore ili bolje (De Rycker and Mohd Don 2013, 5). Krize su situacije u kojima je i opstanak neke celine (koja prolazi kroz krizu) doveden u pitanje, te je upravo smisljeno što se kao manifestacija krize pojavljuju diskursi o kraju sveta” (Milin Perković 2021, 4). Sistem pokušava da kontroliše krizu uklapajući je u sopstveni diskurs o prihvatljivom i kontrolisanom riziku, dok se istovremeno u diskursima o kraju manifestuje nataložen osećaj neizvesnosti i nepoverenja u kapacitete sistema da te krize zaista drži pod kontrolom i njima upravlja.

Analiza medijskih diskursa otkriva teme i probleme koji izazivaju zabrinutost, ali i načine na koje se oko ovih problema konstruišu diskursi – neretko u apokaliptičnom tonu – bilo u formi izazivanja ili pojačavanja postojećih strahova, bilo u formi davanja značenja određenim strahovima i njihovom uklapanju u sistem kroz kreiranje prihvatljivih i održivih rizika. Apokaliptične predstave podjednako izvire iz naših kriza – upravo kao manifestacije strahova ili strepnji – koliko ih i stvaraju ili na njih skreću pažnju, često kroz dramatično predstavljanje mogućih budućih događaja.⁴

Naličja krize su – promena ili katastrofa, pa od upravljanja krizama zavisi stabilnost sistema/poretka koji kroz krizu prolazi. Svoj politički i ideološki potencijal apokaliptični diskurs pokazuje upravo u načinima na koje konstruiše govor o krizi i njenim potencijalnim rešenjima. Apokaliptični tekst o kraju (bilo da je umetnički ili faktografski), a to je naročito očigledno u ekološkim temama, otvara rasprave o uzrocima krize i o posledicama

4 Prema Debrai Lupton (Deborah Lupton), „katastrofe kojima se pridaje velika pažnja u medijima izazivaju veću zabrinutost od onih koje nisu u medijskom fokusu, čak i kada je reč o relativno retkim pojavama” (Lupton 2013, 30).

(ne)činjenja u pravcu njenog rešavanja, ukazujući na političke i društvene odluke, njihove razloge, uzroke i posledice, ali i na moć izbora i odlučivanja uopšte, pa samim tim i društvenu preraspodelu moći. Istovremeno, otvorenost ovog teksta u smislu tumačenja, posledica je raznovrsnih ideja o kraju i činjenici da je tekst o kraju uvek usmeren na budućnost, na ono što se još nije dogodilo i što se, u nekom smislu, osim ako ga shvatimo kao proročanstvo, može i ne dogoditi.

SAVREMENI APOKALIPTIZMI I KRIZE

Ideje o kraju sveta (i diskursi koji se oko njih konstruišu) mogu se posmatrati kao kulturni i kao politički fenomeni. Kada je o preovlađujućim savremenim apokalipsama reč (uključujući i one sa ekološkom tematikom), imamo na umu ideju o imanentnosti kraja Frenka Kermouda (Frank Kermode) i definiciju superravnog apokaliptizma Lorenca Ditomaza (Lorenzo DiTommaso). U svojoj knjizi *Osećanje kraja* (*The Sense of an Ending*) Kermoud ističe da je savremeno osećanje kraja specifično po tome što kraj više ne osećamo kao neposredan, blizak događaj, već kao stalno, skoro avetinjsko prisustvo.⁵ Kraj više nije iminentan, već postaje imanentan kulturi u kojoj živimo (ibid., 25), pa razmišljanje o njemu predstavlja više promišljanje krize, nego predviđanje određenog trenutka u vremenu (Kermode 2000, 25–30). Osim što je uvek prisutan šum, a ne glasno proročanstvo (isto: kraj se ne čeka, već se sa njim živi), savremeni apokaliptizam je takođe – superravan. Pozivajući se na teologa Amosa Vajldera (Amos Wilder), Ditomazo (DiTommaso 2014a, 503) piše da je za savremeno apokaliptično mišljenje važna uloga globalnih medija, posebno interneta, i prenošenje poruke kroz čitavo društvo (DiTommaso 2014b, 3) bez restrikcija i cenzure teoloških (ili bilo kojih drugih) autoriteta. Proces konstruisanja ovih formi je otvoren (DiTommaso 2012; DiTommaso 2014b), a ta sloboda često vodi u nekritički sinkretizam i plitkost – apokaliptizam je superravan upravo zbog izostan-

5 Savremenom kulturom, naročito medijskom, dominiraju sekularizovane varijante apokaliptičnih tekstova. To ne znači da su tradicionalne (religijske) prevaziđene ili zamenjene ovim novim formama. One postoje istovremeno, često se preplićući, i jednako su važne za razumevanje apokaliptizma zapadne kulture.

ka dubine koju donose kritički pristup izvorima i dublje značenje i smisao same ideje o kraju karakterističan za religijske i tradicionalne tekstove. U savremenim predstavama o kraju sveta, kako tvrdi Ditomazo:

„[i]ntelektualna dubina i fino kritičko rezonovanje žrtvovano je neograničenom sadržaju. Rezultat toga je da su apokaliptične predstave, simboli, i rečnik iskotvljeni iz tradicija iz kojih su proizašli, kao i iz konteksta koji su im davali koherentnost...” (DiTommaso 2014a, 501).

Način na koji se kraj zamišlja kulturno je i istorijski uslovljen i promenljiv, i zavisi od aktuelnih „kriza, neizvesnosti i strahova i dostupnih, kulturno uslovljenih formi i načina njegovog artikulisanja” (Milin Perković 2021, 11). U savremenom društvu, osećanje krize koje se manifestuje kroz diskurse i predstave o kraju sveta, prema Luisu, dodatno se usložnjava delovanjem medija, koji tu svest o krizi konstruišu, šire i pojačavaju (Lewis 2011, 220). Uz medijsku pokrivenost koju katastrofe imaju i raznovrsnost koju im daje sinkretičnost i nesputano stvaranje novih i novih predstava o kraju, dodatno se pojačavaju osećanja kraja i kriza. Međutim, istovremeno, iz istih ovih razloga, iz njega izostaju kritički uvidi i jasni argumenti koji bi dali smernice za rešavanje tih kriza.

Kao politički fenomen, diskursi o kraju mogu biti okrenuti protiv dominantnog poretka, postojati mimo (uprkos) njega, negirati ga, ili služiti njegovom održanju. Oni mogu biti angažujući i pasivizirajući, manje ili više konzervativni, ali su uvek na neki način u vezi sa sistemom, jer po sopstvenom karakteru vezuju čitavu stvarnost u jednu smislenu celinu. Diskursi o kraju mogu ukazivati na katastrofu posle koje nema ničega, ili katastrofu koja vodi u promenjen svet (na bolje ili, češće, na gore) – transformaciju. Savremeni diskursi, međutim, najčešće podržavaju konstantno osećanje krize, trenutak koji se perpetuira unedogled dok se sene propasti nadvijaju nad nama, ali se na nas (još) sasvim ne spuštaju.

Savremena kriza je, dakle, sveobuhvatna i sveprožimajuća (Lewis 2011; Hamvaš 2010) i prati je apokaliptično osećanje bez jasno najavljenog kraja. Kriza koja nema jasan kraj ni razrešenje, niti autoritet koji može razrešiti krizno stanje (nema spasenja ni otkrivenja), mora se držati pod kontrolom. U tom smislu je moguće o savremenoj krizi govoriti i u kontekstu teze o ri-

zičnom društvu (cf. Bek 2001), koja pokušava da objasni uzroke savremene kulture straha (Furedi 2018, 45) kroz ideju o upravljanju rizicima. U rizičnom društvu, strah i rizik su „izraženo politički pojmovi” (Lupton 2013, 87), a neminovno to postaju i izloženost riziku (socijalni položaji ugroženosti) i moć da se na rizike (i sopstveni položaj) utiče. Umesto presecanja krize, njenog razrešenja i prelaska u sledeću fazu, govori se o rizicima, nečemu sa čim se treba saživeti, na šta se treba adaptirati.⁶ Problem rizika u savremenom društvu preseljen je u domen institucionalnog upravljanja i kontrole, čime se ujedno kroz institucionalne prakse i diskurse kontrolišu i pojam i znanje o riziku, kao i način njihovog predviđanja i izbegavanja.

ISTRAŽIVANJE MEDIJSKIH TEKSTOVA O KRAJU SVETA

Svaki apokaliptični tekst, pa i medijski, ima određene činioce na koje pri analizi treba obratiti pažnju – važan je sam medij(um) poruke (ko kreira i šalje poruku), pretpostavljena publika (kome je poruka namenjena), ali i sadržaj i kontekst u kojem se taj tekst pojavljuje (cf. Milin Perković 2016). Ovi činioци delimično odgovaraju i trima segmentima analize medijskog teksta (odnosno diskursa) koje navodi Norman Ferklaф (Fairclough 2003, 10), a koji su usmereni na proces proizvodnje teksta, sam tekst i njegovu recepciju kod publike. Budući da su tekstovi preuzimani sa medijskih portala koji su imali otvoren prostor za komentarisanje, bio je omogućen, svakako ograničen, ali vrlo koristan, uvid u procese konstruisanja apokaliptičnih diskursa, kao i alternativna i lokalno specifična značenja i tumačenja tema.

U tekstu je predstavljen deo podataka koji su sakupljeni u istraživanju diskursa o kraju sveta u medijima, sprovedenom od 2012. do 2016. godine. Predmet istraživanja su bili medijski novinarski tekstovi (vesti, članci, izveštaji, reportaže) koji su govorili o kraju (poznatog) sveta, a objavljeni su na informativnim portalima odabranih medija u Srbiji.

Tekstovi su preuzimani sa vеbsajtova *Radio-televizije Srbije*, *Blica* i *B92*, koji su odabrani zbog posećenosti i razlike u stilovima izveštavanja, koja

6 Ekološka kriza je dobar primer za upravljanje rizicima i sposobnost novog kapitalizma da se prilagodi kriznoj situaciji manipulisanjem (znanjem i percepcijom o) rizicima, naročito upotrebom termina kao što su „održivi razvoj” i „dozvoljeni nivoi zagađenosti” (Bek 2001, 82).

je u vreme istraživanja postojala. Ciljevi istraživanja bili su prepoznavanje različitih diskursa o kraju sveta u medijskoj kulturi, izdvajanje tema koje dominiraju ovim diskursima i interpretacija njihovih raznovrsnih (i mogućih) značenja. Takođe, jedan od ciljeva je bio da se prepoznaju specifičnosti savremenih kriza i načini na koje se one manifestuju kroz diskurse o kraju poznatog sveta.

U uzorku je bilo 185 tekstova o potencijalnim katastrofama (prirodnim i antropogenim), ekonomskom ili političkom slomu, nestanku poznatog sveta, globalnim krizama, itd. Analiza se sastojala od klasifikacije relevantnih tekstova o kraju sveta, njihovog kodiranja, opšte kvantitativne obrade ukupnog uzorka, izdvajanja najzastupljenijih tema i, najzad, dublje interpretacije različitih diskursa o kraju u svakoj od tema. Za analizu tekstova je korišćen softver za analizu diskursa *QDA Miner Lite*. Sadržaj teksta obeležavan je u odnosu na oblast iz koje dolazi, izgled (rubrika, vizuelna oprema) i stil (način izveštavanja) teksta, dok je jedna grupa kodova bila posvećena analizi i vrstama komentara.

Većina tekstova (117) je objavljena u rubrici „Vesti”, u podrubrikama „Život” (ukupno 85), „Slobodno vreme” (30) i „Zanimljivosti” (29). Skoro polovina tekstova – njih 86 – su praćeni upečatljivim fotografijama ili prikazima (vizualizacijama ili dramatizacijama katastrofe), ali je dramatičnost svakako obezbeđenja preovlađujuće senzacionalističkim izveštavanjem ili naslovom, što pokazuje podatak da samo 11 tekstova nije imalo senzacionalistički naslov, a u 125 preteže i ovakav stil. To se pre svega odnosi na preopterećenost tekstova apokaliptičnim govorom i upozorenjima – u najvećem broju tekstova u naslovu se pojavljuju reč „smak”, „apokalipsa”, „apokaliptično”, „sudnji dan”, „pretnja” i slične, a tekstovi često vrlo pesimistično skiciraju kako bi svet mogao da izgleda ako se najavljena katastrofa desi. Tekstovi sa ekološkim temama tako dolaze uz naslove poput „Da li naša civilizacija ima šansu da opstane?”, „Beograd – ‘grad duhova’ do 2054”, „Preći katastrofa biblijskih razmera” i „Koje strašne stvari bi se mogle dogoditi do 2050. godine”.

Analizirani tekstovi su podeljeni u nekoliko grupa, prema temi koji obrađuju. Ove teme su podeljene u tri oblasti. Prva oblast obuhvatila je tekstove koji su u vezi sa naukom i tehnologijom, druga one u vezi sa politikom i ekonomijom, a treća one koji su povezani sa različitim religijskim verovanjima.

ma i proročanstvima (uključujući majansko). Budući da je bilo tekstova koji navode više različitih scenarija kraja sveta (ukupno 24 teksta) ili pominju različite teme u apokaliptičnom ključu, postoji i preklapanje u oblastima, što se može videti u Tabeli 1. Ekološke teme su se, na primer, našle i u naučno-tehnološkoj i u ekonomsko-političkoj oblasti.

Tabela 1. Tekstovi prema oblastima

Oblast	Broj tekstova
Nauka i tehnologija (uključujući klimatske promene)	118
Politika i ekonomija (uključujući prenaseljenost i problem resursa)	41
Proročanstva i predviđanja (uključujući majansko proročanstvo)	50
Drugo (ankete, šaljivi tekstovi, zanimljivosti)	15

Iz dobijenih podataka evidentno je da se apokaliptični motivi najčešće pojavljuju u nekim temama iz oblasti nauke i tehnologije. U Tabeli 2 možemo videti brojnost i zastupljenost ovih tema.

Tabela 2. Teme iz oblasti nauke i tehnologije

Tema	Broj tekstova
Asteroidi i komete	36
Drugi astronomski fenomeni (gašenje Sunca, solarne oluje, urušavanje svмира, itd.)	20
Fenomeni na planeti Zemlji – zemljotresi, vulkani, promena magnetnih polova Zemlje, itd.	9
Klimatske promene	19
Epidemije (uključujući zombi viruse, superbakterije i superviruse)	16
Tehnološki razvoj (veštačka inteligencija, robotika itd.)	17

Iako je očigledno da se apokaliptični predznak stavlja najviše tekstovima koji opisuju mogućnost kolizije planete sa nekim kosmičkim telom (asteroidom, kometom, itd.) ili drugim astronomskim fenomenima, važna je zastupljenost tekstova o klimatskim promenama. Ekološke teme su se našle i među tekstovima koji pripadaju oblasti politike i ekonomije, odnosno onima koji ukazuju na scenarije kraja (poznatog) sveta koji su u vezi sa pitanjima ekonomskog razvoja ili nejednakosti ili političkih odluka kao posledica krize resursa (vidi u Tabeli 3).

Tabela 3. Teme iz oblasti politike i ekonomije

Tema	Broj tekstova
Politička kriza, kriza sistema, propast Zapada	10
Ekonomska kriza	8
Nuklearni, biološki ili verski rat, terorizam	12
Demografska kriza i migracije	5
Prenaseljenost i kriza resursa (često u vezi sa ekološkim problemima)	7

Preplitanje različitih političkih i ekonomskih tema sa ekološkim je logično s obzirom na to da se

„politički i ekonomski interesi mogu prepoznati u većini tema kako iz šire političke oblasti (jasno u temama o nuklearnom ratu ili prenaseljenosti) ali i nekih tekstova o naučnim saznanjima (naročito onih u vezi sa ekologijom ili tehnološkim razvojem)” (Milin Perković 2021, 105).

Ukupan broj analiziranih komentara bio je 8230, a u Tabeli 4 obratićemo pažnju na vrste komentara i opšti stav prema mogućnosti opstanka čovečanstva, te odnos prema naučnom saznanju, političkim i ekonomskim krizama i ekološkim temama.

Tabela 4. Vrste komentara na nivou celog uzorka⁷

Vrsta komentara	Broj komentara	Broj tekstova	% tekstova
Šaljivi	2586	169	91,4
Reakcije na druge komentare	1631	138	74,6
Znalački komentar, dodaje informacije tekstu, objašnjava	712	125	67,6
Upućuju (link, preporuka) ili aludiraju na neki drugi izvor	305	94	50,8
Zabrinuti da ne bude smak	124	48	25,9
Ravnodušni prema smaku	59	40	21,6
Stav prema mogućnosti opstanka čovečanstva			
Pesimistični	803	129	69,7
Optimistični	160	70	37,8
Nauka			
Nepoverenje u naučne izvore	257	59	31,9
Poverenje u nauku	96	41	22,2
Alternativno znanje	97	52	28,1
Ekološka kriza			
Zalažu se za ekološke mere	104	27	14,6
Ekoskeptici	82	12	6,5
Politika			
Nacionalno-politički	590	122	65,9
Protiv postojećeg sistema – antiglobalisti, antikapitalisti	216	44	23,8
Protiv razvijenih zemalja Zapada (SAD, EU)	290	57	30,8
Teorija zavere	337	98	53
Ideja o zlatnoj milijardi (plan za smanjenje globalne populacije)	46	17	9,2

7 Interesantno je da je kod oko 75% tekstova (i u 1631 komentaru) reč o razmeni mišljenja ili komentaranju tuđih komentara. Ulazi se u razmenu sa drugim osobama, sa tekstem, ali i sa alternativnim i dopunskim znanjima koja se takođe izlažu u komentarima, čime čitaoci i čitateljke pokazuju i potrebu da objasne medijski tekst ili ponude neka drugačija viđenja (u preko 65% tekstova).

Preovlađuju šaljivi komentari kojima se ili ismeva način izveštavanja, ili pokazuje nepoverenje u ono što je napisano. Šale su takođe prostor za ismevanje lokalnog mentaliteta, vlasti ili globalnog poretka, iz čega se ujedno čita i nepoverenje prema institucijama i autoritetima (političkim, naučnim, religijskim i drugim). Veliki je, na primer, broj onih koji sumnjaju u moć i motivaciju nauke da radi u korist opstanka ili kvalitetnog ljudskog života. Ta sumnja je možda plod nepoverenja u interese i posledice naučnih istraživanja, ali je značajan i način na koji mediji izveštavaju o određenim temama. Tako se nepoverenje zbog medijskog senzacionalizma i nepotpunih ili loše objašnjenih informacija preliva i na oblast „zvanične” nauke, a prostor otvara za alternative ili kvazinaučne stavove, koji očigledno lakše nalaze put do zainteresovane publike.

Ono što je, međutim, takođe očigledno jeste preovlađujuće pesimističan odnos prema mogućnostima (čak i opravdanosti) opstanka čovečanstva, odnosno sveta kakav poznajemo (odnos pesimističnih komentara prema optimističnim je 803 prema 160!).

„Dok su optimistični uglavnom vezani za verovanje da neće biti smaka ili da će čovečanstvo naći način da opstane zahvaljujući tehnološkom i naučnom razvoju ili čak kolonizaciji drugih planeta, pesimistični pokazuju veću raznovrsnost. Osim očekivanih komentara koji upućuju na uverenje da ćemo se pre sami uništiti nego što ćemo dočekati neki katastrofalni (prirodni) kraj, mnogo je onih koji pokazuju antropološki pesimizam – i misle da ljudska vrsta i zaslužuje da bude uništena, najpre zbog toga kako se odnosimo jedni prema drugima i prema prirodnom okruženju” (Milin Perković 2021, 108).

Međutim, važno je istaći da neki optimistični komentari pokazuju alternativna stanovišta o održivosti, naročito kada je reč o alternativnim i obnovljivim izvorima energije i resursa. Ovi stavovi su po pravilu praćeni poverenjem u nauku i ključnu ulogu tehnološkog i naučnog razvoja u rešavanju ovih problema. Neretko su, međutim, skeptični prema ekonomskim interesima i finansijskim elitama, za koje se pretpostavlja da će najduže biti usmerene protiv promena u ponašanju ljudi.

Nalazi istraživanja su pokazali da se kraj sveta u medijima i dalje zamišlja kao katastrofalan događaj. Međutim, iako se erupcija vulkana, zemljotres ili

udar nekog kosmičkog tela i dalje prikazuju u kolektivnom nesvesnom medijskih apokaliptičnih predstava, današnje katastrofe se sve više stavljaju u inventar ljudskih (ne)delo. Pored svojevrsnog tehnološko-naučnog kolapsa, u vidu nuklearnih katastrofa, pandemija koje izlaze iz laboratorija, isklizavanja veštačke inteligencije i drugih „uradi sam” potencijalnih globalnih uništenja, trajno delovanje u pravcu ekološke katastrofe se provlači kao najtrajnija slika o apokalipsi izazvanoj ljudskom rukom.⁸

Treba, međutim, naglasiti, da većina medijskih predstava o kraju zapravo nije (baš) apokaliptična. Savremena ideja o kraju je više (post)apokaliptična, jer gleda u svet „nakon” kraja poznatog sveta. Ekološka katastrofa, tako, obećava svet nakon uništenja, najčešće potirući izvornu nadu u obećanu večnost blaženstva. Uništenje planete, uništenje resursa neophodnih za život kakav poznajemo ili život uopšte, jalova pustoš, rat za poslednju kap vode i izvor hrane, bolest, degeneracija i smrt – to su jahači ekološke (post) apokalipse, ali oni ne dolaze kao najavljiivači propasti, već kao rezidenti novog sveta u kojem će čovek žnjeti samo seme razdora i sopstvenih nedela.

U ovoj analizi se izdvojilo ukupno 26 tekstova koji govore o ekološkim problemima – u 19 tekstova glavna ili jedna od tema su klimatske promene i njihove očekivane posledice, a sedam (7) tekstova izdvaja probleme resursa i prenaseljenosti kao važna pitanja opstanka čovečanstva. Ove dve teme su izazvale najviše rasprava među komentatorima i komentatorkama tekstova i to su ujedno i teme o kojima se, kada je o ekološkim pitanjima reč, najviše raspravlja i u stručnoj i u laičkoj javnosti.

KLIMATSKE PROMENE – OD GLOBALNOG ZAGREVANJA DO GLOBALNE ZAVERE

Postojanje ekološke krize retko se dovodi u pitanje kada je reč o zagađenju prirodne okoline (vode, vazduha i tla) i negativnom uticaju čoveka na biodiverzitet i promene u ekosistemima. Međutim, kada je reč o klimatskim promenama, pokazuje se veća doza skepse i sumnjičavosti. To je vidljivo i u komentarima na analizirane tekstove: u 104 komentara izjavljuje se da čo-

8 Džef Luis (Jeff Lewis) ističe da se kraj sveta najčešće i smešta u diskurs o ekološkoj krizi, globalnoj degradaciji i promenama, odnosno uništenje živih sistema (Lewis 2011, 164).

vek značajno doprinosi promenama klime, dok se u 82 komentara insistira da su ove promene izazvane prirodnim procesima i da čovekov uticaj nije presudan.⁹

Globalno zagrevanje je koncept koji upućuje na opasnosti od uvećanja prosečne globalne temperature za više od 3 stepena Celzijusove skale u odnosu na postojeće vrednosti (Westin 2020). Pretpostavka je da bi ovakvo uvećanje dovelo do dramatičnih klimatskih promena, koje bi uzrokovale velike devastacije ekosistema, uništenje tla i nestanak vodnih resursa i planetu učinile neuslovnom za (ljudski) život. Otkada je uveden pojam globalnog zagrevanja, u javnosti cirkuliše i koncept o odgovornosti čoveka, najpre zbog emisije gasova koji uzrokuju efekat staklene bašte. Međutim, u naučnoj zajednici ne postoji jasan i nedvosmislen konsenzus u vezi sa pitanjima klimatskih promena niti tačno određenog praga iza kojeg nepovratno nastupa ekološki kolaps. Zvanični diskurs potvrđuje potrebu smanjenja emisije gasova, ali neki i dalje nisu potpuno ubeđeni da, kako tvrdi Međuvladin panel o klimatskoj promeni pri UN (IPCC), „postoje značajni dokazi koji potvrđuju kako je porast koncentracije CO₂ i drugih gasova staklene bašte u atmosferi iz antropogenih izvora primarni uzrok globalnog zagrevanja” (Dar 2011, 233). Argumenti u prilog alternativnim tvrdnjama nalaze se, između ostalog, u dokazima o periodičnim prirodnim promenama klime na planeti, kao i mnogih drugih nepoznatih u klimatskoj jednačini.

Različita viđenja uzroka klimatskih promena prepoznaju se i u medijskim tekstovima. U srpskim medijima često se pojavljuju argumenti u vezi sa idejama Milutina Milankovića (1879–1958) o interglacijalnim periodima, koji se periodično javljaju kao prirodni procesi zavisni od pomeranja nagiba Zemljine ose i njene putanje u odnosu na Sunce. U tekstu „Milutin Milanković bio u pravu: pomeranja Zemljine ose izazivaju ledena doba” (Blic 2012a), mišljenja su u komentarima podeljena kada je reč o uticaju čoveka

9 Čak i kad bismo ostavili po strani ideju o presudnosti antropogenog uticaja na promene globalne klime, čovek nesumnjivo dramatično doprinosi zagađenju svoje okoline. Pa ipak, bez obzira na svest o uticaju ljudskog delovanja, Juval Noa Harari (Yuval Noah Harari) tvrdi da je u prvoj deceniji 21. veka stopa zagađenja u porastu i da su problemi ostavljeni na rešavanje budućim generacijama, tako što se zakonska regulativa, na koju su se obavezale potpisnice Pariskog sporazuma 2015. godine, odložila do 2030. godine (Harari 2018, 269).

na klimatske promene. Za jedne, čovek je glavni uzrok, dok su za druge ideje o globalnom zagrevanju i čovekovom uticaju na promene klime samo deo korporativne zavere i šire agende koju zagovaraju finansijski i politički centri moći. I jedni i drugi pak dele jedno mišljenje – pričom o emisiji gasova se manipuliše radi nekih zakulisnih interesa:

„Američke korporacije slivaju gomile para da ubede političare i javnost da ne postoji globalno zagrevanje. Od CO₂ poreza će najviše profitirati nerazvijene zemlje. Najviše će izgubiti Kina, USA, EU, Indija, Rusija, Japan, tim redosledom. Ako neko misli da se 99% naučnika urotilo, žive u iluziji. Nauka nije u mogućnosti da predvidi tačnu temperaturu, jer postoje previše promenljivih, i tu su razilaženja, ali nauka može da da tačan odgovor na pitanje: ako je sunčeva aktivnost konstantna i ako koncentracija CO₂ u atmosferi poraste za 1 ppm, a sve ostalo ostane isto, koliko će porasti temperatura na površini Zemlje!”

(darkos 2012)

„Svima je jasno da je priča o globalnom zagrevanju jedna čista politička manipulacija kako bi se nametnuo zemljama u razvoju porez na CO₂, inače tek nešto oko 25-30% naučnika ‘veruje’ u globalno zagrevanje. Inače to je i sada dokazano da je još u srednjem veku CO₂ bio veći nego što je danas, a nismo imali fabrike, automobile, i sl. Čovek ima uticaja na ekosistem ali da bi se globalno zagrejali potrebno je da se i okeani zagreju što je i veoma teško očekivati da čovek ima tolike kapacitete”

(CO2 2012)

„Pre svega morate da razumete nešto...izumiranje vrsta, promena klime, pomeranje Zemljinih osa, topljenje glečera i ostalo je jedan normalan i prirodan proces...ALI...uticaj čoveka na taj proces se znatno ubrzava i tako da većina flore i faune nema vremena da se prilagodi. Čovek je kriv za ubrzanu promenu klime, ne za njenu promenu uopšte. Nešto bi trebalo da se preduzme, ne da se stavlja pod tepih”

(Pentraksil 2012).

Medijski tekstovi se čine nedovoljno jasnim, često prinuđeni da komplikovane i do kraja nerazjašnjene teme predstave u nekoliko pasusa novinske priče. Time nije moguće niti predstaviti neku zaokruženu teoriju, niti odagnati eventualne sumnje, naročito ako na početku pasusa isporučujete tvrdnju da ni sami naučnici i naučnice nisu sigurni u svoje tvrdnje, na osnovu kojih bi trebalo formulisati konkretne politike koje će uticati na život svih:

„Naučnici ne umeju potpuno da objasne razloge koji dovode do ledenog doba, ali smatraju da na taj fenomen utiču promene u Zemljinoj orbiti oko Sunca, koncentracija metana i ugljen-dioksida u atmosferi, kao i pomeranje tektonskih ploča. Oni predviđaju porast temperature na Zemlji kao posledicu sve viših nivoa gasova sa efektom staklene bašte u atmosferi, što može da izazove porast nivoa mora i ekstremne vremenske nepogode” (RTS 2012).

Jedna od osnovnih zamerki odnosi se na utisak da naučnici i naučnice često „menjaju mišljenje”¹⁰ ili su „neodlučni” u vezi sa posledicama klimatskih promena:

„Baš tako, do juče su nas ‘plašili’ teorijom globalnog zagrevanja i tvrdili da će zime prestati da postoje i evo par godina kasnije to je prošlo i sad je globalno zahlađenje. Nikako da se dogovore šta im više odgovara da nam kažu...”

(AleksandarNiš 2012).

Međutim, ima i onih koji ove procese razumeju kao deo jednog istog diskursa, pa se ne ustručavaju da to i objasne:

„Mnogi su zbunjeni terminima Ledeno doba i Globalno zagrevanje!! Globalnim zagrevanjem dolazi do topljenja glečera koji sadrže slatku vodu. Kada velika količina slatke vode dođe u svetske okeane doći će do poremećaja u velikim strujanjima vode, kao što je npr. Golska struja. Prekidom tih struja

10 U medijima se naučna saznanja često predstavljaju nekritički i bez dodatnih objašnjenja. Možda je i to razlog što činjenica o promenama i razvojnosti znanja, koja je i očekivana i potrebna, izaziva sumnju u relevantnost naučnih podataka.

dolazi do poremećaja u temperaturama što dovodi do naglog zahlađenja i novog ledenog doba. Globalno zagrevanje je uvertira za ledeno doba, ili da kažem prva faza ledenog doba. Čini se čudnim, ali to je tako budući da je Zemlja jako složen ekosistem”

(Aco 2012).

Posebno su interesantni tekstovi u kojima se predviđa da će, zbog posledica vezanih za promene klime, u mnogim gradovima život biti nemoguć. Ove napise prati izrazito apokaliptični ton, u kojem se ignorisanje problema i nedelanje izjednačava sa ignorisanjem smrti:

„Dok sat otkucava, naučnici tvrde da je prekasno za bilo kakvu akciju i da čovečanstvo mora da se pripremi za svet u kom će najhladnije godine biti daleko toplije od onakvih kakve smo do sada smatrali vrelim” (B92 2013a).

„Rizik od toga da se ostvare najcrnje prognoze vezane za temperaturne promene je ogroman. Kada bismo ga nekim slučajem ignorisali, to bi bilo kao kada bismo tolerisali rizik od letenja u periodu u kome se dešava 10.000 avionskih nesreća dnevno, kažu naučnici objedinjeni u grupi *Earth League* povodom Svetskog dana planete Zemlje”

(B92 2015).

Ovi tekstovi takođe govore u prilog tezi da su ekološki problemi zapravo najpre problemi siromašnih zemalja, koje nemaju ekonomski kapacitet da se prilagode promenama ili da deluju na njihovom sprečavanju ili asimilovanju. Istovremeno, ekonomski problemi se u tim zemljama vide kao prioritet takođe vezan za opstanak – onaj u neumoljivoj tržišnoj i razvojnoj utakmici. Budući da funkcioniše uvek u fiktivnim trenucima budućnosti, neretko očekujući od nas da sprečimo događaje za koje nismo sigurni da će se desiti, ekološka zabrinutost lako se ostavlja postrani, kao nešto što može da sačeka dok se ne reše „stvarni” i aktuelni (najčešće socioekonomski i nacionalno-politički) problemi.

Istovremeno, razumevanje ekoloških problema, naročito u zemljama u razvoju, ponekad je usmereno na preispitivanje motiva koji se nalaze iza pritiska na vlade da smanje emisiju gasova. Neki tvrde da je to problem bogatih, budući da su oni najveći zagađivači. Ideja o smanjenju emisije gasova,

stoga, vidi se kao pitanje ekonomskih okršaja, insistiranje samo na jednoj agendi – „dekarbonizaciji društava”, i eventualnom uvođenju novih nameta i uslovljavanja:

„Moje razmišljanje je da sve rasprave na ovu temu kreću sa pogrešnog mesta i završe na pogrešnom mestu. Ljudi zaboravljaju da nafta ne ide samo u auta. Sam auto koji troši gorivo izvučeno na sebi ima nekoliko stotina kg derivata nafte (gume, farba, plastika). Ovo je samo jedan primer, derivati ili sirovine koje se tako dobiju su svukud. Veliki skok u globalnoj populaciji je direktno omogućen upotrebom nafte/derivata koji su omogućili da danas imamo gomilu jeftinih stvari (obuća, garderoba...). Moja konstatacija je da povratka nema jednostavno nije moguć. Voz iz ovog koloseka je krenuo i ide ka sledećj stanic. Dekarbonizacija kako bi je neki nazvali meni više liči na depopulizaciju”

(rodili se iz nafte 2015).

„Zar ne vidite da se u stvari o ovome i radi...? Da se novi energent silom nametne svima. Ko će da ga organizovano traži? Mi. Ko da ga proizvede? Mi. Ko da ga prinudno uvede? Mi. Ko da plati? Pa vi NARAVNO. Kome? Pa nama, NARAVNO. Inače? Inače nametnućemo vam sankcije, anihilacije, izolacije...”

(Joca 011 2015).

Tendencija da se iza svega vidi neka veća priča ili zavera ne čudi, s obzirom na to da je teško definisati čistu energiju koja bi bila potpuno odvojena od upotrebe fosilnih goriva i koja ne bi izazivala nove ekološke probleme. Iz ovih razloga, u apelima da se ograniči emisija gasova ili da se oporezuju oni koji prave jače ugljeničke otiske, vidi se neki skriveni interes. Ili je reč o podvali bogatih koji žele da uspore rast manje razvijenih zemalja, ili je reč o lobiranju naftnih tajkuna koji tobož podržavaju obnovljive resurse, a zapravo tako sprečavaju da se sam sistem dovede u pitanje:

„Kad pogledam komentare lakne mi jer vidim da za Srbiju još ima nade... Ovakve informacije su čista propaganda da bi opravdali buduće (‘zelene’) nenormalno visoke poreze na poljoprivredno zemljište i bilo kakve resurse koje mali čovek uspe da sačuva...a sve u svrhu navodno ‘brige za planetu’. Globalno zagrevanje je jedna od najvećih dezinformacija koje trenut-

no slobodno cirkulišu u svetu. ‘Studije’ i ‘naučnici’ su dobro plaćeni da bi ‘rezultati’ bili kakvi jesu, a sve to radi toga da bi se velike kompanije lakše domogle svih resursa, jer će oni jedini biti u stanju da ih ‘efikasno’ koriste... što će značiti bedu za 90% stanovništva planete. Ovo danas nije ništa, tek će krenuti da nas ojade. Kao što neko reče dole...kupite parče zemlje i čuvajte ga ko oči u glavi!”

(Ma bre 2013).

Ekološki otisak i ideja o održivom razvoju uz uvođenje ugljeničke valute predstavljaju se kao deo agende zamišljenog (planiranog?!) sistema budućnosti koji će imati kompletan nadzor nad utroškom i raspodelom energije (našim pojedinačnim otiscima i pojedinačnim životima), pod izgovorom kontrole emisije gasova.

U međusobnim okršajima, i zvanični i alternativni diskursi o klimatskim promenama preuzimaju apokaliptični ton – jedan preti globalnim ekološkim kolapsom usled preterane emisije gasova (i obećava spasenje kroz mere restrikcije i veće kontrole), dok drugi upravo dušebrižnike zabrinute zbog CO₂ smatra slugama Zla, tvrdeći da su ove brige i upozorenja deo šireg plana tehnokratskog porobljavanja. Taj simbolični put do Pakla, tobože popločan dobrim namerama, suštinski se uklapa u apokaliptičnu ideju o Antihristu koji će biti zaodenuć u krinku dobroćinstva, i u ideju o žigu (otisku) kojim će biti oznaćeni oni koji pristaju da žive u poretku čistog vazduha i nećistih namera.

PROBLEMI RESURSA I PRENASELJENOSTI – OD BLAGORODNE ZEMLJE DO ZLATNE MILIJARDE

Problem nedostatka resursa često se u medijskim diskursima vezuje za klimatske promene, ali i konstantan rast stanovništva. Ova tri motiva uvezani su u apokaliptičnim predviđanjima o svetu bliske budućnosti koji se već nazire u lokalnim žarištima, svetu gladi, ratova i prisilnih migracija usled ekološke devastacije. Može li planeta da izdrži rast globalne populacije ili nas je već previše?

Džef Luis (Jeff Lewis) zagovara ideju da nije problem u broju ljudi, koliko u infrastrukturi i ekonomskim i tehnološkim i kulturnim praksama koje prate zadovoljenje njihovih potreba (Lewis 2011, 178–179). Umesto promovisanja ideje o prevelikom broju ljudi koji troše previše resursa, trebalo bi, tvrdi Luis, obrnuti stvari i problem rešiti promenama navika u potrošnji.¹¹ Međutim, pitanje je da li je sistem zasnovan na rastu voljan da se usmeri na manju potrošnju, umesto što pokušava da „pozeleni”, tako što pokušava da energetsku i ekološku krizu premosti potragom za novim izvorima energije i obnovljivim resursima. Jedan od tekstova koji može poslužiti kao ilustrativni primer različitih diskursa na ovu temu jeste tekst pod nazivom „Preti nam katastrofa biblijskih razmera”, objavljen 22. 11. 2012. godine na portalu B92, simbolično – uoči najavljene majanske apokalipse. U njemu britanski investitor Džeremi Grantam (Jeremy Grantham) predviđa da će problem prenaseljenosti i crpljenja resursa dovesti do rasta cena hrane i sirovina. Sam naslov je dovoljno dramatičan da skrene pažnju čitateljki i čitalaca, a tvrdnja da planeti preti biblijska katastrofa dira u kolektivnu svest o Potopu ili pošastima pobrojanim u Apokalipsi. Da li Grantam promovise pokajanje ili neku vrstu poniznosti kao mogući put ka „oprostu”? Svakako da ne: biblijski motiv je tu samo da bi ukazao na dimenzije katastrofe koja nas čeka. Na planeti je previše ljudi, tvrdi Grantam, potražnja je veća od ponude, a proizvodnja ne može da podrži potrebe celokupnog čovečanstva. Katastrofa deluje neizbežno, ali se ipak nazire rešenje:

„Investitor veruje da planeta može da ‘podnese’ oko 1,5 milijardi ljudi, dok ih je sada 7 milijardi, a kreće se prema 10 i 12 milijardi. Tokom cele istorije, osim poslednjih 200 godina, broj stanovnika kontrolisao se kroz snabdevanje hranom. Grantam smatra da bi takav sistem ponovo mogao da zaživi. Zašto se to dešava sada kada se ‘eksplozija’ stanovništva događa već 200 godina? Odgovor delom leži u spektakularnom rastu Kine, Indije i drugih velikih država koje koriste mnogo više prirodnih izvora” (B92 2012).

11 U svetu se godišnje baci trećina hrane (u Srbiji više od 250.000 tona), pa je bolje reći da nije problem u nestašici hrane, već u distribuciji, dopremanju i kupovnoj moći i navikama. Klajv Ponting (Clive Ponting) navodi da se 40% globalnih zaliha žita ne koristi efikasno, a da jednu petinu pojedu glodari (Ponting 2009, 258).

Osim što prstom, očekivano, upire u mnogoljudne zemlje koje troše većinu resursa planete, Grantam crta svet budućnosti kojim vladaju siromaštvo i glad. Iako se iza ovih profetskih izleta krije i lični interes (Grantam svakako kao ulagač u drvenu industriju zagovara ukidanje potrošnje fosilnih goriva), njegove projekcije se ipak moraju shvatiti ozbiljno upravo zbog izvora iz kojeg dolaze. Neko ko ima određenu moć takođe se nalazi blizu izvora znanja i odlučivanja, a nije isključeno i da će raditi na ostvarenju sopstvenih proročanstava. Nije čudno što se u većini komentara na ovaj tekst izražava sumnja u povod i interes iza ovakvih izjava, a pomalja se i priča o planu da se svetsko stanovništvo svede na svoj „idealni” broj – „zlatnu milijardu”:

„...Naša planeta može da hrani 35 milijardi stanovnika, ali radi zagađenja i bez novog vida energije smo osuđeni na propast. Zbog tog je cilj vođama kapitala stvaranje globalnog sistema kroz koji će se vršiti sve kontrole nad celokupnim čovečanstvom. Tek onda će otkriti novu energiju koja će opet biti pod kontrolom kapitala”

(BinObin 2012)

„Klasična zapadnjačka filozofija. Nije lepo tako razmišljati. Pravdati poskupljenja osnovnih sirovina rastom broja stanovnika je bezveze. Spusti cene i nemoj da budeš bezobrazno bogat pa ćeš da vidiš da može”

(kiza-iz-ofsajda 2012)

„Kada je na fin način rekao da veliki deo populacije treba da krepa verovatno nije mislio na svoje potomke”

(Alex 2012)

Iako kontrola pristupa hrani koju Grantam preporučuje zvuči nemoralno, neki ljudi misle da je jedino tako moguće opstati. Moguće je da ima među njima onih kojima to zvuči racionalno, ali ima nečega i u tome što, kao i u nekim drugim apokaliptičnim diskursima, diskurs o ekološkoj katastrofi uvodi i pesimistično shvatanje o ljudskoj prirodi „kao deo argumentacije u prilog neminovnosti kolapsa” (Milin Perković 2021, 147). Osećanje nemoći

jedno je od dominantnih osećanja u savremenom katastrofizmu i apokaliptizmu, kao i često prateće ubeđenje da smo nekako i zaslužili da nestanemo:

„Potpuno očekivan scenario. Ljudi zaista ima i previše na planeti. A i vlada ogromna nejednakost. Neki imaju i previše, a neki imaju i premalo. Prljamo, zagađujemo. Mora nekako da nam se smanji broj. Ili gladovanjem, ili nekom laboratorijski proizvedenom bolešću, ili povećanjem homoseksualizma u svetu kako bi se usporilo razmnožavanje. Tehnologija preuzima primat a ne čovek tako da čovek postaje višak i nezaposlenost NIKAD neće početi da se smanjuje. Samo vas lažu kad nam vlade svih zemalja i političari to obećavaju. I treba da nas nema. Ljudi su virus i paraziti”

(ŠiromOtvorenihOčiju 2012)

Međutim, ne smemo zanemariti i one optimistične komentare i ideje, koji u ovakvim tekstovima vide samo agendu čiji je važan deo sistematsko zastrašivanje u službi održanja sistema koji ne želi da se menja. Konzervativni kapitalizam, prema mišljenju autora i autorki komentara, ignoriše stepen tehnološkog razvoja našeg društva. Tehnologija se vidi kao mogući spas koji može sprečiti ili bar dovoljno odložiti kolaps civilizacije do iznalaženja adekvatnog rešenja. Odluke koje donosimo, pritom, moraju biti donete bez pritiska ekonomskih interesa i sistema koji počiva na njima, pa nas svojom kratkovidošću dovodi u opasnost:

„Ovaj zna sa parama, ali je duduk za tehnologije. Hemija je povećala masu hrane za neverovatnih 170% u odnosu na biološku osnovu, a veštački materijali, npr. plastika, je sasekla potražnju za metalima. Mnogo je primera tehnološke podrške ovakvoj populaciji, nafta je izuzetak koji potvrđuje pravilo. Analogna je priča sa zlatom, zato danas finansijski sistem nema zlatnu podlogu, i gle čuda, živi. Primećuje se kod ostarelih da su katastrofični, pitajte mlađe ☺”

(meinedeineunseremark 2012)

„Generalno, planeta možda jeste prenaseljena, ali ne mnogo. Veći problem je što je izuzetno neravnomerno naseljena i što zemlje sa velikim brojem sta-

novnika ili nemaju populacionu politiku ili nemaju mehanizme da je sprovede...Konzervativnost tržišta kad su nove tehnologije u pitanju najviše su rezultat monopola velikih korporacija na manje-više sve. Nije teorija zavere ni paranoja, već logičan rezultat civilizacije zasnovane na primitivnim dogmama kapitalizma.”

(genius 2012)

„Pitanje je vremena kada će ljudi da shvate da apsolutna sebičnost, egoizam i kratkoročni interesi motivisani pohlepom nisu u njihovom interesu na duže staze, i da civilizacija počiva na saradnji i društvenom dogovoru, a ne na dijalektici gospodara i roba (koju odr. centri moći uporno poturaju kao „prirodno stanje”. Njihov model vam daje 10-15% šanse da preživite (i nastavite da robujete gospodarima nakon toga), da li ste spremni na takav rizik?” (Komesar 2012)

„Najobičnije uterivanje straha. Strah od terorista, strah globalne pandemije smrtonosnog gripa, strah od nedostatka resursa, strah od kraha ekonomije, strah od biblijskih katastrofa...strah je u poslednje vreme postao baš unosan biznis i to samo za nekolicinu „odabranih” psihopata koji sebe vole da nazivaju globalnom elitom.”

(Zoran 2012)

Iako pesimizam preovlađuje, još uvek ima onih koji veruju da su saradnja i globalni konsenzus mogući i da civilizacija ima kapacitete da ovu krizu prevaziđe. O tome govori i jedan od retkih tekstova koji čuvaju veru u preživljavanje čovečanstva, u kojem astrobiolog Dejvid Grinspun (David Grinspoon) kaže:

„Ako globalno zagrevanje i slični fenomeni nastave da deluju, čovečanstvo će izumreti. Međutim, ako homo sapiens prevaziđe te izazove, ljudi koji prežive mogli bi izgraditi dugovečnu civilizaciju, trajniju od bilo koje koja je postojala u prošlosti...”

Za neke ljude to može predstavljati preveliku promenu, uključujući i naučnike koji su navikli da ljude gledaju kao na ‘prašinu’ u beskonačnosti svemira i ekologe koji osuđuju čovečanstvo za uništavanje Zemlje. Grinspun smatra

da su takva gledišta kontraproduktivna. ‘Mi moramo biti centar te priče’, kaže Grinpsun” (B92 2013b).

Nada u potencijal ekoloških problema kao ujedinjujućeg, zajedničkog interesa koji prevazilazi sve ostale interese celokupnog čovečanstva nije poljuljana samo zbog sumnje u stvarnost manjka resursa ili pogubnih uticaja klimatskih promena. Pre tridesetak godina Ulrich Bek (Ulrich Beck) je izjavio da je smog demokratski, ali da će posledice ekološke devastacije najpre i najviše osetiti manje razvijene i siromašne zemlje (Bek 2001). Čak i tamo gde je zagađenje veliko, pristup resursima uskraćen, izloženost ekstremnim vremenskim uslovima velika, bogati će naći način da se zaštite i obezbede. Prema Harariju, jedan od najvećih kamena spoticanja u rešavanju ekološke krize i jeste to što o njoj odlučuju upravo oni kojima je, u slučaju katastrofe, spas garantovan. Onima koji se uzdaju u nove tehnologije, pesimista ili pesimistkinja bi mogla da odgovori da novac kupuje hranu i vodu, ali i tehnologiju koja omogućava izgradnju sopstvenog bezbednog prostora u kojem se ne mora deliti patnja čovečanstva. Jedino o čemu u takvom poretku stvari može siromašan čovek da razmišlja jeste kako da bude dovoljno bogat da bi sebi obezbedio mesto pod zaštitnom kupolom.

Ekološka pitanja, nažalost, uvek stradaju kao kolateralna šteta baš zbog toga što su i dalje previše zagledana u buduće, dok je vidokrug većine ljudi, logično, ograničen na tekuće, svakodnevne probleme. Tek kada izvor presuši (figurativno i bukvalno), čovek biva ponukan na delovanje. Čak i tada, teško je tražiti solidarnost od onih koji (još) nisu žedni. Iz tog razloga, uništenje lokalnih sistema, koliko god da ima potencijal da svojim posledicama zahvata šire područje, tretira se kao lokalno pitanje (i kod građana i građanki, i kod onih koji odlučuju). Tražiti, s druge strane, od političara da razmišljaju iza sopstvenog mandata i prvih sledećih izbora nemoguće je, jer otkad su mandati klimavi a glasovi manje odraz poverenja, a više odraz izborne strategije i uslova, na tim mestima se ne zapošljavaju vizionarke i vizionari, već politički praktičari. Mediji koji nas zastrašuju nedostatkom resursa i prebukiranošću planete istovremeno promovišu potrošački mentalitet, podstičući ljude da žele sve više i više (cf. Harari 2018, 272). Kapitalizam i ekološka kriza našli su, izgleda, neku morbidnu vrstu simbioze, u kojoj se sada prodaje nada da postoji rešenje problema u obliku održivog si-

stema (Tokar 2013, 357). Najzad, važno znanje koje se promovirše zvaničnim diskursom je da uzrok ekološke krize nije u samom sistemu, već je spoljašnji (manjak resursa, skućenost planete), pa se može rešiti jedino adaptacijom sistema,¹² a ne njegovom demontažom.

ZAKLJUČAK – EKOLOŠKI MEDIJSKI DISKURS KAO (POST)APOKALIPTIČNA RAZGLEDNICA BUDUĆEG (I SADAŠNJEG) SVETA

Onima koji i koje se, i pored svih sumnji, bore za čisto okruženje, političari često lepe etiketu dežurnih dušebrižnika i remetilaca mira. Svest o ekologiji se predstavlja kao luksuz onih koji ne moraju da razmišljaju o drugim problemima. Ima nečeg veoma perfidnog u izjavama koje ekološki aktivizam obeležavaju kao stvar luksuza, nešto čime se čovek bavi onda kada je ekonomski obezbeđen. Taj lukavi manevar koji razdvaja one koji se bore za čistu vodu i vazduh i one koji se bore za koru hleba počiva upravo na sumnjama u zvanične proekološke diskurse i slepilu nadležnih na činjenice da taj vazduh i ta voda upravo predstavljaju nužne uslove za stvaranje tog hleba. Zvuči bespredmetno danas raspravljati o stvarnosti zagađenja u zemlji koja beleži veliki broj dana u godini kada se kvalitet vazduha označava kao „opasan”, gde ogromne deponije tinjaju i leti i zimi, a gradovi nemaju rešeno pitanje prečišćavanja otpadnih voda. Međutim, istina je da su ekološki problemi istovremeno među najozbiljnijim globalnim (i lokalnim) problemima savremenog sveta, koji su, dugoročno gledano, u tesnoj vezi sa opstankom uopšte, ali i problemi koji se najlakše, a nekad i nužno, drže po strani.

Kriza je stalni pratilac i pogon ljudske civilizacije i savremena kriza se po tome ne razlikuje od nekih prethodnih. Međutim, kada ona obuhvati celokupno društveno tkivo i dolazi uz krizu poverenja (ne samo u autoritet institucija, već i u autoritet istine), ona postaje apokaliptična ne samo na simboličnoj, nego i na realnoj ravni. Savremeni (post)apokaliptični diskurs zato ne predstavlja samo manifestaciju osećanja krize (kriza), već i manife-

¹² Ta adaptacija „parazitske forme kapitalizma”, kako ga Brajan Tokar (Brian Tokar) naziva, često se obavlja prenošenjem proizvodnje u zemlje u kojima su ekološki propisi i cene rada na najnižem nivou, čime se još više povećava ekonomski jaz (Tokar 2013, 359).

staciju poljuljanog poverenja u opstanak samog čovečanstva i njegovih tvorina. Klajv Ponting (Clive Ponting) tvrdi da smo destruktivne dimenzije svoje kulture, svog odvajanja i osvajanja prirode, uklopili konstruisanjem kako pojma prirode i kulture, tako i koncepta rasta i razvoja (Ponting 2009). U takvoj konstelaciji pojmova, ekologija se pojavljuje kao koncept koji najavljuje promišljanje posledica ovog razvoja i čovekovih intervencija u prirodi koje mogu dovesti u pitanje i njegov opstanak, podjednako kao prirodne i kao kulturne vrste. Ekološko (sa)znanje (znanje u i o ekologiji), drugim rečima, omogućava nam da upravljamo krizama koje su oduvek pratile našu adaptaciju na spoljne uslove.

Savremena ekološka kriza, čini se, ide pod ruku sa krizom poverenja u institucije znanja i institucije vlasti. Način da se prevaziđe kriza samog sistema (ideja da sam sistem ne može da odgovori na potencijalne ekološke rizike) jeste da se diskursi o katastrofama drže unutar diskursa o „održivom razvoju”, koji se zasnivaju na verovanju (bez obzira na bezbroj potencijalnih opasnosti i dokaza o pogubnosti nastavljanja po starom) da se katastrofa nikada neće dogoditi (Nejra 2013, 85). Što se krize znanja tiče, možemo reći da jedan opšti konsenzus postoji oko tvrdnje da čovek zagađuje prirodu. Sve dalje od ove tvrdnje – koliko je i čime (više) zagađuje, da li je to zagađenje dostiglo kritične nivoe, može li se stati njemu na put (i treba li) itd. – predmet je rasprave. Zvanična nauka, od koje se očekivalo da dâ odgovore, više se ne posmatra kao apsolutni autoritet. U sistematskom urušavanju autoriteta istine, opstaje samo autoritet sile i diskursi se umnožavaju bez zastoja. Bezbroj apokaliptičnih predviđanja vezuje se za ekološke diskurse, od teorija o tehnokratskoj vladi potpune kontrole, depopulaciji i dekarbonizaciji, do diskursa radikalnog ekologizma koji zagovaraju pročišćenje planete uništenjem ljudske vrste (cf. Mikulak 2013, 343–344). Sa druge strane, apokaliptični diskurs svoj konzervativni karakter pokazuje u staromodnim, gotovo tradicionalnim formama zastrašivanja mase, koja se drži zalepljenom za svoje fotelje pred vizijama globalne katastrofe ili se instruiira u željeno ponašanje tako što se prorokovana ljudska tragedija otpušta ili odlaže zaštitničkim delovanjem sistema koji brine za opstanak svojih građana. Apokalipsa ovde postaje samo još jedna roba (i to popularna) čija potražnja raste kad god se kroz pukotine sistema propusti svest o nekoj krizi. Katastrofa kao lajtmotiv, s jedne strane, navikava ljude na te prizore (koji još ne postoje),

ali nije samo proliferacija ovih scenarija o kraju (poznatog) sveta u javnom diskursu ono što realizuje ovu naviku, već je reč o, kako primećuje Nejra, suptilnom mehanizmu kojim se katastrofe (i rizici, kako se u savremenim diskursima oni označavaju) vezuju za celo društvo i prihvataju zato što se od njih nigde ne može pobeći (Nejra 2013, 78). Ovo saživljavanje utiče na naše shvatanje katastrofa kao nečega što se može (i mora) predviđati i ukalkulisati u naše projekcije o budućnosti. Ako i dalje verujemo da je imamo.

LITERATURA

- Bek, Ulrih. 2001. *Rizično društvo*. Beograd: Filip Višnjić.
- Ber, Vivijen. 2001. *Uvod u socijalni konstrukcionizam*. Beograd: Zepter Book World.
- De Rycker, Antoon, and Zuraidah Mohd Don. 2013. „Discourse in Crisis, Crisis in Discourse.” In *Discourse and Crisis: Critical Perspectives*, edited by Antoon De Rycker and Zuraidah Mohd Don, 3–65. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- DiTommaso, Lorenzo. 2012. „Apocalypse Then and Now.” *AJS Perspectives: The Magazine of the Association for Jewish Studies*, Fall (The Apocalypse Issue). <http://perspectives.ajsnet.org/the-apocalypse-issue-fall-2012/apocalypse-then-and-now/>
- DiTommaso, Lorenzo. 2014a. „Apocalypticism and Popular Culture.” In *The Oxford Handbook of Apocalyptic Literature*, edited by John J. Collins, 473–509. New York: Oxford University Press.
- DiTommaso, Lorenzo. 2014b. „Superflat Apocalypticism in the Internet Age.” *Concilium –Internationale Zeitschrift fur Theologie* 3. Pristupljeno: 21. 10. 2016. https://www.academia.edu/7459922/_Superflat_Apocalypticism_in_the_Internet_Age_
- Fairclough, Norman. 2003. *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*. London, New York: Routledge.
- Fuko, Mišel. 2007. *Poredak diskursa*. Loznica: Karpos.
- Furedi, Frank. 2018. *How Fear Works: Culture of Fear in the 21st Century*. London, New York: Bloomsbury Continuum.
- Hamvaš, Bela. 2010. *Istorija i apokalipsa*. Beograd: Draslar partner.

- Harari, Yuval N. 2018. *Homo deus: kratka istorija sutrašnjice*. Beograd: Laguna.
- Kelner, Daglas. 2004. *Medijska kultura*. Beograd: Clio.
- Kermode, Frank. 2000. *The Sense of an Ending – Studies in the Theory of Fiction with a New Epilogue*. New York: Oxford University Press.
- Lewis, Jeff. 2011. *Crisis in the Global Mediasphere: Desire, Displeasure and Cultural Transformation*. Hampshire, NY: Palgrave Macmillan.
- Lewis, Jeff. 2013. *Global Media Apocalypse: Pleasure, Violence and the Cultural Imaginings of Doom*. Hampshire, NY: Palgrave Macmillan.
- Lupton, Deborah. 2013. *Risk*. London and New York: Routledge.
- Mikulak, Majkl. 2013. „Ovo je kraj: Earth first! i apokaliptički utopizam.” U *Apokalipsa – Teorija, praksa i estetika propasti sveta*, priredio Goran Stanković, 337–354. Beograd: Službeni glasnik.
- Milin Perković, Snežana. 2016. „Činioci apokaliptičnog teksta u savremenoj kulturi.” U *Nasleđe, rod, građanski status*, uredile Daša Duhaček i Dragana Popović, 151–162. Beograd: Centar za studije roda i politike, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu.
- Milin Perković, Snežana. 2021. „Diskursi o kraju sveta u medijskoj kulturi.” Doktorska disertacija. Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka.
- Nejra, Frederik. 2013. „Civilizacija kao test izdržljivosti.” U *Apokalipsa – Teorija, praksa i estetika propasti sveta*, priredio Goran Stanković, 73–85. Beograd: Službeni glasnik.
- Ponting, Klajv. 2009. *Ekološka istorija sveta – Životna sredina i propast velikih civilizacija*. Beograd: Odiseja.
- Prajs, Stjuart. 2011. *Istraživanje medija*. Beograd: Clio.
- Tokar, Brajan. 2013. „Pokreti za klimatsku akciju: ka utopiji ili apokalipsi.” U *Apokalipsa – Teorija, praksa i estetika propasti sveta*, priredio Goran Stanković, 355–382. Beograd: Službeni glasnik.
- Vujaklija, Milan. 1961. *Leksikon stranih reči i izraza*. Beograd: Prosveta.
- Westin, Ulrika, ed. 2020. *Global Catastrophic Risks 2020 Annual Report*. Global Challenges Foundation. Pristupljeno: 21. 08. 2020. <https://globalchallenges.org/wp-content/uploads/Global-Catastrophic-Risks-2020-Annual-Report-WEB-V2-1.pdf>

Izvori iz medija:

- B92. 2012. „Preti nam katastrofa biblijskih razmera.” *B92*, 22. novembar. http://www.b92.net/biz/vesti/svet.php?yyyy=2012&mm=11&dd=22&nav_id=662364
- B92. 2013a. „Beograd – ‘grad duhova’ do 2054.” *B92*, 11. oktobar. http://www.b92.net/zivot/vesti.php?yyyy=2013&mm=10&dd=11&nav_id=764316
- B92. 2013b. „Da li naša civilizacija ima šansu da opstane?” *B92*, 23. decembar. http://www.b92.net/zivot/vesti.php?yyyy=2013&mm=12&dd=23&nav_id=792403
- B92. 2015. „Čovečanstvo ima poslednju šansu da izbegne kataklizmu.” *B92*, 22. april. http://www.b92.net/zivot/vesti.php?yyyy=2015&mm=04&dd=22&nav_id=983424
- Blic. 2012a. „Milutin Milanković bio u pravu: pomeranja zemljine ose izazivaju ledena doba.” *Blic*, 4. februar. <http://www.blic.rs/Vesti/Svet/305262/Milutin-Milankovic-bio-u-pravu-Pomeranja-Zemljine-ose-izazivaju-ledena-doba>
- Blic. 2012b. „Zemlja se nije zagrevala 15 godina – bolje brinite zbog ciklusa 25.” *Blic*, 31. januar. <http://www.blic.rs/vesti/svet/zemlja-se-nije-zagrevala-15-godina-bolje-brinite-zbog-ciklusa-25/n8ejnxe>
- Danas. 2019a. „U Srbiji se svake godine baci gotovo 247.000 tona hrane.” *Danas*, 28. avgust. <https://www.danas.rs/drustvo/u-srbiji-se-svake-godine-baci-gotovo-247-000-tona-hrane/>
- Danas. 2019b. „U svetu se baci trećina hrane.” *Danas*, 1. novembar. <https://www.danas.rs/svet/u-svetu-se-baci-trecina-hrane/>
- RTS. 2012. „Ledeno doba za 1.500 godina?” *RTS*, 10. januar. <https://www.rts.rs/page/magazine/sr/story/511/zanimljivosti/1024286/ledeno-doba-za-1500-godina.html>

Komentari čitalaca i čitateljki navedenih tekstova iz medija:

- Aco. 2012. „Komentar na tekst ‘Milutin Milanković bio u pravu: pomeranja Zemljine ose izazivaju ledena doba.’” *Blic*, 4. februar. <http://www.blic.rs/Vesti/Svet/305262/Milutin-Milankovic-bio-u-pravu-Pomeranja-Zemljine-ose-izazivaju-ledena-doba>

- AleksandarNiš (ka: zimogrožljiv). 2012. „Komentar na tekst ‘Milutin Milanković bio u pravu: pomeranja zemljine ose izazivaju ledena doba.’” *Blic*, 4. februar. <http://www.blic.rs/Vesti/Svet/305262/Milutin-Milankovic-bio-u-pravu-Pomeranja-Zemljine-ose-izazivaju-ledena-doba>
- Alex. 2012. „Komentar na tekst ‘Preti nam katastrofa biblijskih razmera.’” *B92*, 22. novembar. http://www.b92.net/biz/vesti/svet.php?yyyy=2012&mm=11&dd=22&nav_id=662364
- BinObin. 2012. „Komentar na tekst ‘Preti nam katastrofa biblijskih razmera.’” *B92*, 22. novembar. http://www.b92.net/biz/vesti/svet.php?yyyy=2012&mm=11&dd=22&nav_id=662364
- CO2 (ka: Bobby). 2012. „Komentar na tekst ‘Milutin Milanković bio u pravu: pomeranja zemljine ose izazivaju ledena doba.’” *Blic*, 4. februar. <http://www.blic.rs/Vesti/Svet/305262/Milutin-Milankovic-bio-u-pravu-Pomeranja-Zemljine-ose-izazivaju-ledena-doba>
- darkos. 2012. „Komentar na tekst ‘Zemlja se nije zagrevala 15 godina – bolje brinite zbog ciklusa 25.’” *Blic*, 31. januar. <http://www.blic.rs/vesti/svet/zemlja-se-nije-zagrevala-15-godina-bolje-brinite-zbog-ciklusa-25/n8ejnxe>
- genius. 2012. „Komentar na tekst ‘Preti nam katastrofa biblijskih razmera.’” *B92*, 22. novembar. http://www.b92.net/biz/vesti/svet.php?yyyy=2012&mm=11&dd=22&nav_id=662364
- joca 011. 2015. „Komentar na tekst ‘Čovečanstvo ima poslednju šansu da izbegne kataklizmu.’” *B92*, 22. april. http://www.b92.net/zivot/vesti.php?yyyy=2015&mm=04&dd=22&nav_id=983424
- kiza-iz-ofsajda. 2012. „Komentar na tekst ‘Preti nam katastrofa biblijskih razmera.’” *B92*, 22. novembar. http://www.b92.net/biz/vesti/svet.php?yyyy=2012&mm=11&dd=22&nav_id=662364
- Komesar. 2012. „Komentar na tekst ‘Preti nam katastrofa biblijskih razmera.’” *B92*, 22. novembar. http://www.b92.net/biz/vesti/svet.php?yyyy=2012&mm=11&dd=22&nav_id=662364
- Ma bre. 2013. „Komentar na tekst ‘Beograd – ‘grad duhova’ do 2054.’” *B92*, 11. oktobar. http://www.b92.net/zivot/vesti.php?yyyy=2013&mm=10&dd=11&nav_id=764316
- meinedeineunseremark. 2012. „Komentar na tekst ‘Preti nam katastrofa biblijskih razmera.’” *B92*, 22. novembar. http://www.b92.net/biz/vesti/svet.php?yyyy=2012&mm=11&dd=22&nav_id=662364

Pentraksil (ka: Srbin). 2012. „Komentar na tekst ‘Milutin Milanković bio u pravu: pomeranja zemljine ose izazivaju ledena doba.’” *Blic*, 4. februar. <http://www.blic.rs/Vesti/Svet/305262/Milutin-Milankovic-bio-u-pravu-Pomeranja-Zemljine-ose-izazivaju-ledena-doba>

rodili se iz nafte. 2015. „Komentar na tekst ‘Čovečanstvo ima poslednju šansu da izbegne kataklizmu.’” *B92*, 22. april. http://www.b92.net/zivot/vesti.php?yyyy=2015&mm=04&dd=22&nav_id=983424

ŠiromOtvorenihOčiju. 2012. „Komentar na tekst ‘Preći nam katastrofa biblijskih razmera.’” *B92*, 22. novembar. http://www.b92.net/biz/vesti/svet.php?yyyy=2012&mm=11&dd=22&nav_id=662364

Zoran. 2012. „Komentar na tekst ‘Preći nam katastrofa biblijskih razmera.’” *B92*, 22. novembar. http://www.b92.net/biz/vesti/svet.php?yyyy=2012&mm=11&dd=22&nav_id=662364

Primljeno/Received: 10.09.2021.

Izmenjeno/Changed: 27.10.2021.

Prihvaćeno/Accepted: 01.11.2021.

Apocalyptic Discourses about Ecological Crisis in Contemporary Media Culture

Snežana MILIN PERKOVIĆ

Independent Researcher

Summary: Ecology is a very common topic in contemporary media, whether it concerns global problems, like climate change and devastation of ecosystems, or it addresses local questions of air, water, or soil pollution, waste disposal, or natural resources. As an inspiration for apocalyptic discourses, the ecological catastrophe remains in media culture, dispersing through visions of a changed future worlds, a collapse of an overpopulated and resource-drained civilisation, devastation of natural and living worlds, pollution sickness, wars, and a growing social-economic gap. Media texts that are the subject of the research show shapes of apocalyptic scenarios in the everyday talk about ecological problems, but they also present many meanings and interpretations of these issues, especially in terms of economic and political interests that induce complex discourses about sustainable growth, that is the capability of the system to avoid collapse and control the risks it is based on. The text clearly presents several ecological topics and their different interpretations that imply a crisis of trust in institutions (a trust that they are capable of resolving ecological problems), as well as the potential of apocalyptic discourses as political and ideological means in defining the crisis and keeping it within the system.

Keywords: ecology, apocalypse, discourses about the end of the world, media text analysis, ecological catastrophe, climate change, overpopulation